

Лекція №5.

Тема: Етнічна архітектура африканського культурного регіону.

1. Африканська скульптура. Маски.

2. Особливості архітектури Північної Африки.

3. Архітектура Тропічної та Південної Африки.

Література: 1) Левчук Л.Т., Гриценко В.С., Єфименко В.В. Історія світової культури: Навчальний посібник / За ред. Л.Т. Левчука – К.: Либідь, 2010, с. 59 – 100;

2) Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури: Навчальний посібник / В.С. Полікарпов. – К.: Знання, 2006, с. 43 – 58; 170-183;

3) Масол Л.М. Мистецтво (рівень стандарту, профільний рівень): підручник для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти / Л.М. Масол. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2018, с. 4 - 8;

4) Назаренко Н.В., Чен Н.В., Севастьянова Д.О. Мистецтво (рівень стандарту та профільний рівень): підручник для 10 – 11 класів закладів загальної середньої освіти / Н.В.Назаренко, Н.В.Чен, Д.О.Севастьянова. – К, 2018, с. 11-20.

1. Африканська скульптура. Маски.

Архітектура – це один із найдавніших видів мистецтва, що виражає світосприйняття народу певної історичної епохи. Самобутня етнічна архітектура Африки дуже відрізняється від архітектури інших народів. Завдяки ізольованому місцю розташування (життя в глибоких джунглях, пустелі Сахара тощо), знаходячись далеко від Європейської цивілізації, завдяки місцевим традиціям, природним умовам народи африканського культурного регіону зберегли свою архітектуру майже в «незайманому» стані (як тисяч років тому). Тому досить нові будівлі мають характерні риси.

Північно-африканська арабо-мусульманська культура не створила пластичного мистецтва – живопису, скульптури в європейському або античному розумінні. Адже іслам негативно ставився до зображення будь-якої живої істоти у живопису та скульптурі. Тому вони були представлені орнаментальними та абстрактними мотивами. Іншими словами, еквівалентами пластичного мистецтва в арабській культурі були художня каліграфія та мініатюрний живопис.

Архітектура африканських племен найрізноманітніша. В місцевості навколо **озера Чад** поширені будинки з глини та хмизу. В **Дагомії** (Бенін) глиняні палаци чудово сконструйовані, оточені колонами, що підтримують дах, і нагадують давньоєгипетські будинки. Нічого подібного, як у **Великому Зімбабве**, немає ніде у світі. Споруду називають «еліптичним храмом»: довжина зовнішньої стіни, що її оточує, - 300 м., висота – до 9 м., товщина основи – 6 м., вгорі звужується до 3 м. На зведення споруди пішло майже 900 тис. кам'яних блоків (еквівалент 22,5 млн. цеглин). Руїни Великого Зімбабве мають суто африканське походження.

У будівництві африканці завжди використовували різні матеріали, причому більшість із них були натуральними. У центральному регіоні у будівництві застосовували солом'яні, на заході – гній і землю, на сході, півдні та у центрі будівлі були з дерева, а на півночі – камінь.

Найчастіше в Африці (у північній та південній частинах) можна зустріти **круглі будинки**, які мають різну висоту стін і відрізняються різноманітними формами. Стіни зазвичай зводять з каменю, а як покриття використовують пісок, гній, землю і глину. Зверху ці житла покриваються спеціальними будівельними матеріалами для захисту від зовнішніх руйнівних чинників. Часто можна зустріти будівлі, які мають не просто дах, а цілісний комплекс із даху і стін. Такий варіант досить надійний. Найчастіше такі споруди можна зустріти в місцевостях, де переважає тропічний клімат.

Деякі жителі Африки, наприклад, бушмени, звикли вести кочовий спосіб життя. Тому житло будують зазвичай із найпростіших матеріалів – з сухої високої трави. Її скріплюють тяж травою, але більш еластичною. Тут можна зустріти переносні будинки, які розкладаються.

Серед африканського населення є й такі народи, які не займаються будівництвом взагалі, а просто ховаються всередині заглиблень скель. Жителі пустель найчастіше живуть у печерах, де можна легко зробити кілька поверхів, а переміщаються між ними за допомогою каналів. Меблі, ложе і полиці роблять просто – викопавши заглиблення в стіні.

Не менш цікаве і своєрідне житло мешканців **Беніну**, що знаходиться в Західній Африці. Жителі займаються сільським господарством, вирощують бавовну, горіхи кеш'ю і кукурудзу.

Селище **Тьєбель** площею 1,2 га лежить в основі великого пагорба у країні Буркіна-Фасо. У ньому живе одна з найстаріших етнічних груп Буркіна-Фасо – **касена**, перша згадка про яку датується XV ст. Селище вкрай ізольоване і фактично закрите для сторонніх. Швидше за все, це викликано тим, щоб зберегти місцеві унікальні традиції, архітектуру і мистецтво. У селище є резиденція «королівського двору» - це кілька невеликих глинобитних споруд, повністю вкритих складними геометричними візерунками з фарб природного походження.

Традиційне мистецтво Африки – об'єднана назва художньо-творчої діяльності різних етносів. Воно охоплює різні регіональні школи, які характеризуються певною цілісністю стильових ознак, що мало змінилися впродовж століть.

Які спільні риси мають пам'ятки Тропічної Африки? У центрі уваги перебуває людська фігура, з чого випливає головний вид художньої творчості – скульптура. Вона включає **маски і статуетки**, які не мислилися як самостійні художні твори, а використовувалися зазвичай у ритуалах. У магічних обрядах із танцями і заклинаннями ці статичні предмети мистецтва стають «рухомими».

Скульптура (частіше у вигляді статуетки) різних племен Африки не тільки відрізнялася манерою виконання, а й мала культовий характер. Африканські статуетки, в більшості випадків, зображували померлу людину, будучи вмістилищем його душі, або тварину, яка була пов'язана з тотемним предком етносу. Наприклад, поширена статуетка антилопи у Малі (народ Бамана). В центрі уваги африканських митців знаходилася людська фігура. Голова була основним елементом, а тіло лише вказувало ознаки статі. Деталі одягу і прикраси зображувалися рідко. Абстракція, як і у живописі, переважала над реалістичністю.

Важливе значення у цьому виді мистецтва мало вміння майстра передати характер персонажу і суть його руху, а також загальний емоційний стан образу: страхітливий гнів, спокій, м'які гнучкі рухи або ж його напруженість.

Африканську скульптуру майстри рідко фарбували. Зазвичай вона зберігала природний колір дерева. Матеріалом для скульптури майже завжди служить так зване червоне або чорне дерево найбільш щільних і твердих порід.

Мистецтво скульптури Африки поділялось на **три жанрові групи**:

Перша група – це зображення духів, предків чи певних історичних осіб, а у племен із розвинутою міфологією – богів.

Друга група – ритуальні маски. Наприклад, маски, які використовують для обрядів посвячення юнаків та дівчат в члени племені. До цієї групи входять маски шаманів і танцювальні маски.

Третю групу складає скульптурна різьба.

Основні риси африканської **різьбленої дерев'яної скульптури**:

- загальна кількість форм;
- акцент на обличчя (таку скульптуру виготовляли з надмірно великими головами);
- спрощене зображення тулубу (статеві ознаки та татуювання);
- ритуальний характер дрібних деталей;
- посилений вираз емоцій;
- використовували тверді породи дерева;
- використання одягу та прикрас;
- використання лише трьох кольорів: білого, червоно-коричневого та чорного (у скульптурах Південної Нігерії можна зустріти блакитний і зелений).

Народи деяких областей Західної Африки зберегли традиційну майстерність бронзового лиття, поряд з дерев'яними створювались **скульптури з бронзи**.

Багато часу жителі Африки витрачають на те, щоб уберегти себе від злих духів і наблизитися до добрих богів. Для цього вони проводять різні ритуальні обряди – для викликання дощу, боротьби зі шкідниками, отримання благословення перед полюванням, набивають татуювання, вирізають **маски, що мають захистити їх від злих духів**.

Африканські маски існують з часів палеоліту. Жодне свято чи ритуал не проходять без них. Певна людина одягала маску і спеціальний ритуальний костюм, які разом з танком допомагали створити «іншу особу» для обряду. Після проведення обряду маска обов'язково знищувалась.

В кожній країні африканського регіону і сьогодні є свої «добрі» і «злі», «хороші» і «погані» маски. Наприклад, **маски бамбара** (зі спокійними обличчями і закритими очима), які зображали померлих, **маски-герої** місцевої міфології, **маски-обереги**, що зберігали сили і здоров'я, **страхітливі маски**, які часто поєднувались з рисами тварини.

Форми африканських ритуальних масок різноманітні – від натуралістичних до тотемних, із надмірно збільшеними деталями (очима, носами, вухами), до страшних із вставленими зубцями, рогами. Зазвичай маски

прикрашені **загадковими орнаментами – зигзаг** (стежка предків, шлях який слід пройти з гідністю), **шаховий орнамент** – подвійність світу, протистояння добра і зла, чоловічого і жіночого початків.

Маски виготовляли з деревини, міді, бронзи, теракоти, текстилю, слонової кістки. На поверхню зазвичай накладалась вохра. Прикрашали маски шерстю тварин, мушлями, пір'ям птахів, насінням, соломою.

Африканські маски оточені своєрідним ореолом тайни та містики. За повір'ям, через них передається енергія зображеного персоналу. Для більшості африканців маски є ніби книгами, що розповідають цікаві й зрозумілі історії. Вони вірять, що маски-обереги зберігають сили і здоров'я, оскільки кожна з них уособлює конкретний дух, виникло величезне різноманіття масок.

Маска – «ключ» до душі, вона має мало спільного зі справжніми обличчями, хоча нагадує форму голови людини або морду звіра. Вона має безліч тлумачень, адже абстракція домінує над реалістичністю. Образи масок різноманітні – від вкрай натуралістичних до фантастичних зооантропоморфних.

Загалом **африканські маски** можна розділити на **дві основні групи**:

- маски зі спокійними обличчями, очі в яких здебільшого заплющені, адже вони зображували померлих родичів (використовували в похоронних обрядах);
- страхітливі маски, де людські риси найчастіше поєднувалися з рисами звіра (їх одягали під час полювання, традиційних свят, релігійних ритуалів).

На території сучасної **Нігерії** виявлено стародавню культуру **Нок**, відому своїми теракотовими статуетками, найдавнішим з них понад 3000 років. Їм характерне поєднання стилізованого трактування величезної голови у вигляді геометризованих форм (циліндра, конуса, кулі) з натуралізмом окремих деталей. Керамічні портрети культури Нок слугували погребальній меті. Для цієї культури характерна динаміка руху, про що свідчать статуетки людей і тварин.

У скульптурі міста-держави **Іфе** («чорні Афіни») – осередку цивілізації Західної Африки (XII – XIV ст.) – рідко трапляються зображення людини на повний зріст, здебільшого – голови з теракоти або бронзи (голова, знайдена під родинним санктуарієм сімейства Валодє, виражає тенденцію ідеалізації). Пластика Іфе є єдиною на весь континент. Чоловічі і жіночі портрети, виконані майже в натуральну величину, вважають реалістичними. Вони слугували ритуальним цілям, являли собою індивідуальні портрети, в деяких випадках збереглись навіть імена моделей. Дивовижні **твори мистецтва Іфе** – царські портрети (чоловічий та жіночий), увінчані діадемами з перлин, знайдені в палаці **Онї Ванмонджи**. Під час розкопок **Іта – Іємо** (1957 р.) знайдена майже півметрова постать владики в одязі для коронації. Пропорції постаті характерні для африканської скульптури всього континенту (голова складає 1/4 постаті, торс та руки – дрібні, ноги короткі та масивні). Якість бронзового лиття була настільки високою, що тривалий час фахівці відмовлялися визнавати місцеве походження цих зразків і приписували їх іншим культурам.

Мистецтво скульптури доколоніальної африканської держави **Бенін** (XV – перша половина XVII ст.) успадкувало характерну для попередників

реалістичність. У «придворній школі» сформувався канонічний тип скульптурного портрета, схожого з оригіналом. Наприклад, майстерно вилиті голови правителя (Оба) і принцеси у сітчастих головних уборах, з численними низками намиста на шиї.

Із занепадом держави Бенін рельєфи, що ушлавлюють військові подвиги, стають монументальнішими, ніби компенсуючи втрату справжньої могутності. Індивідуальні особливості поступаються місцем канонічній умовності й застиглоті, декоративності. Водночас розширився жанровий діапазон скульптури: створюють фігури мисливців, воїнів, музикантів, тварин, птахів.

Майже в усіх районах Тропічної Африки процвітало мистецтво дерев'яної скульптури, різьблення по дереву, вкорінене у повсякденному житті (декор табуретів, посуду, гребенів). На домашніх вівтарях встановлювали дерев'яні фігурки тотемних предків – духовні символи роду.

На початку XX ст. в Європі виник інтерес до мистецтва народів Африки, яке привернуло увагу незвичністю, гротеском. Митці авангарду часто зверталися до африканських образів. Відлуння традицій африканців можна знайти у творчості художників А. Матісса і А. Дерена. На африканське мистецтво «захворів», як він сам згадував, П. Пікассо, що вплинуло на становлення кубізму.

2. Особливості архітектури Північної Африки.

В Північній Африці в арабо-мусульманському світі в архітектурі широко **використовувалась каліграфія** і як засіб передачі текстів і просто для прикраси. Архітектори часто вкривали цілі стіни палаців та мечетей цікавою арабською в'яззю стилізованими мотивами з рослинного світу та геометричними візерунками.

Архітектура стародавнього Єгипту.

Шедеври архітектурного мистецтва Африки – це символи не тільки міст, а й країн цього дивовижного континенту. Увесь світ із захопленням дивиться на єгипетські піраміди і храми, на руїни Карфагену, на величні споруди Тунісу тощо. Майже всі рідкісні символи архітектурних чудес, створені стародавніми цивілізаціями, розташовані саме в Єгипті. Його монументальна архітектура, як довершене втілення людського духу, прикрашає скарбницю світової культури.

Насичена історія держави не могла відбитися у різних видах мистецтва Єгипту. Особливо це можна простежити на прикладі архітектури.

Першими серед **культових споруд**, які уособлюють могутність давньої культури Єгипту, є піраміди – гробниці для великих історичних особистостей. Їх в країні 118, найбільша з яких є **гробниця Хеопса**, названа **Хуфу**, або Велика. Вона єдина з «Семи чудес світу», що збереглися до нашого часу. Її вік – приблизно 4500 років. Гробниця Хеопса була найвищою спорудою у світі до будівництва Ейфелевої вежі в Парижі в кінці XIX ст. Є думка, що піраміда Хеопса являє собою своєрідний календар. Майже доведено, що вона служить і теодолітом, і компасом, причому такої точності, що з нею можна звіряти найсучасніші компаси.

Друга за висотою - **піраміда Хефрена**, що пов'язана з **Великим Сфінксом**, причому і територіально, і композиційно. На ній, єдиною з усіх, збереглися залишки стародавнього облицювання. Як і всі інші, вона строго орієнтована до сторін світу. Її основа – практично ідеальний квадрат, зі стороною понад 200 метрів. При проведенні комп'ютерної перевірки виявилось, що відхилення від прямого кута на таку відстань складає всього дециметр.

Найбільш незвичайна піраміда з нестандартними формами і непологими схилами знаходиться в **Медумі**. Спочатку вона складалася з 8 сходів, але пізніше було додано ще 8 щабель. У наш час видно тільки 3 з них. Уперше в історії будівництва єгипетських пірамід, ця піраміда була покрита вапняком, щоб додати стінам гладку поверхню.

Має максимально правильну форму, майже рівнобедрена, з низьким нахилом стін – **Рожева (Північна) піраміда**. Вона найбільша з трьох великих пірамід, розташованих на території Дахшурського некрополя, після пірамід Хуфу та Кафрі. Назва пов'язана з кольором кам'яних блоків, які набувають рожевого кольору під час заходу сонця.

Греко-римська культура Єгипту. Храм Хатхор створений на честь богині радості і задоволень – твір греко-римської епохи. Побудований у період з 125 року до н.е. до 60 року н.е. Храмований фасад являє собою пілон із шістьма колонами, що зведені над стіною. На рельєфах зображені римські імператори, які приносять дари богам.

Храмований комплекс Філе складається з Храму Нектанеба I, павільйону Траяна, храму богині Хатхор і монументального храму богині Ісиди, що знаходиться на острові Агіліка. Це відомий пам'ятник архітектури, який представляє собою неповторний і унікальний синтез трьох культур – Єгипту, Греції та Риму.

Християнський Єгипет. До ранніх християнських пам'ятників належить **монастир в Абу-Мене**. Це стародавнє місто, монастирський комплекс і центр християнського паломництва пізнього античного Єгипту. Воно розташоване за 45 км на північний захід від Олександрії. Залишки монастиря з 1979 року входять до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Монастир святої Катерини належить теж до списку ЮНЕСКО. Він входить до числа найдавніших християнських монастирів, який за всю свою багаторічну історію ніколи не переставав діяти. Заснований у IV столітті, він протягом багатьох багатьох сотень років приваблює паломників з усього світу.

Туніс – найбільш контрастний регіон Північної Африки. Культура Тунісу є результатом злиття багатьох культур: пунічної, римської, іудейської, християнської, арабської, мусульманської, турецької та французької. Туніс став місцем зустрічі різних цивілізацій і його трьохтисячолітня культура свідчить про те, що ця країна, завдяки своєму географічному положенню, перебувала в центрі поширення великих цивілізацій і світових релігій.

П'ятивікове панування Риму залишило Тунісу незліченні пам'ятники античної архітектури і практично повністю зруйнувало сліди діяльності попередників римлян – пунійців і нумідійців.

Панорама **амфітеатру в Аль-Дам** – археологічна ділянка міста **Аль-Джазі в Тунісі**. Амфітеатр, уключений до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Він був побудований приблизно у 238 році н.е., коли територія сучасного Тунісу належали римській провінції Африки. Це третій за величиною в світі амфітеатр, який може вмістити 35 000 глядачів, довжина якого становить 148 м, а ширина – 122 м.

Карфаген – місто, що пов'язувало Схід і Захід. Це стародавнє місто було столицею північно-африканської держави Карфаген, що існувала протягом VII – II ст. до н.е. на території сучасного Тунісу. В стародавні часи ці землі населяли фінікійці.

Мистецтво Карфагену відчувало вплив прадавніх культур Єгипту та Греції, а потім і Риму. Це яскраво проявилось в стильовому розмаїтті різних видів мистецтва. З одного боку, карфагенці імітували хідні стилі, а з іншого – запозичили традиції греків, етрусків. У III ст. до н.е. Карфаген був під впливом Сходу, а згодом – еллінської культури.

Римляни будували нові храми і будівлі громадського призначення. Через деякий час Карфаген став одним із найяскравіших міст, другим за величиною і величчю після Риму. Для задоволення потреб громадян був побудований цирк на 60 тис. глядачів (карфагенський Колізей), а також театр, амфітеатр, великі терми і акведук довжиною 132 м. Сучасна назва міста – Картаж.

Майже 14 століть **мечеть Зитуна** є маяком мусульманської філософії для всієї Північної Африки. Вона знаходиться в місті Туніс. За легендою, колись тут проповідував завойовник візантійського Карфагена Хассан ібн-Нуман. Мечеть Зитуна – одна з перших мечетей на території Африки, яка веде свою історію з 698 року.

Незважаючи на скромні зовнішні розміри, мечеть має досить солідну територію – її площа майже 5000 кв. м. Комплекс мечеті включає дев'ять входів, а колонада внутрішнього двору налічує 184 античної колони, взяті при будівництві мечеті з руїн доколишнього Карфагена. Молитовний зал (на жаль, сюди не має права зайти не мусульман) простягається на 1300 кв. м., його підтримують 160 стародавніх колон. Мінарет мечеті Зитуна підноситься на 43 м і служить головним орієнтиром у Медині.

Велика п'ятнична **мечеть Сіді Окба в Кайруані** – найстаріша і головна мечеть священного для мусульман туніського міста **Кайруана**, перший за часом появи і значенням пам'ятник середньовічного мусульманського зодчества, і, одночасно, найбільша мечеть країни. Спочатку вона служила фортецею, в якій жителі міста ховалися від нападів візантійців і берберів.

Перший камінь до її основи було закладено в 670 році. Нинішня будівля з 35-метровим мінаретом, домінуючим над містом, – пам'ятник епохи Аглабідів. Матеріали для будівництва мечеті були привезені із Карфагена, до їх числа входять 414 античних колон. З вершини мінарету можна спостерігати околиці в радіусі 10 км. висота споруди понад 100 м. Ця мечеть одна з небагатьох ісламських святинь, до якої дозволений доступ не мусульманам.

Католицький собор Сен-Вінсен-де-Поль є кафедральним собором єпархії Тунісу і названий на честь святого Вікентія де Поля, католицького

священика, був викуплений в Тунісі з арабського рабства. Храм розташований на площі Незалежності навпроти французького посольства. Будівництво храму в романо-візантійському стилі почалося в 1893 році. Храм був відкритий на Різдво 1897 року. Після здобуття незалежності Тунісу число католиків у країні стало скорочуватися. Багато католицьких храмів були націоналізовані. У 1964 році між Ватиканом і урядом Тунісу було укладено угоду про збереження у власність деяких католицьких церков Тунісу, до числа яких увійшов і собор святого Вікентія де Поля.

3. Архітектура Тропічної та Південної Африки.

В країнах Тропічної та Південної Африки проживають більше 600 народів, які говорять більше ніж на 1,5 тис. мовах та діалектах. Землі регіону були заселені в XII – XI тис. до н. е.

Традиційні помешкання жителів Малі круглої або квадратної форми, як правило, з банко. Їх вкривають солом'яним дахом конічної форми, там, де багато опадів, і пласкої – в засушливих землях. Всі помешкання великої родини обнесені тином і глинобитною стіною з одним входом.

Житло землеробів-догонів має зовсім інший вигляд: круглі споруди з каменю з конусоподібним солом'яним дахом, які будувались поблизу скель в важкодоступних місцях. Сучасні догони будують двоповерхове житло з каменю або банко: на першому поверсі живуть дружини та доньки, на другому – глава сім'ї. Туди веде дерев'яна драбина. На даху – тераси з парапетом.

Житло кочовиків – розбірні палатки напівсферичної форми.

Однією з найвизначніших архітектурних пам'яток Африки є **Велика мечеть Дженне**, яка розташована в однойменному місті в районі річки Нігер у **Малі**. У 1988 році цю мечеть було включено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Мечеть була побудована у XIII ст., але в XIX ст. була зруйнована вождем народу фулубе Секу Амаду, який завоював місто. У 1983 році місто Дженне завоювали війська Франції, і французька адміністрація вирішила відновити мечеть. **У 1909 році нова мечеть була збудована за зразком первинної на тому ж самому місці.** Для її будівництва використовували матеріал «банко» - суміш сіна, глини, рисового лупиння та гною, який після сезону дощів розмивається водою і швидко руйнується. Тому після закінчення сезону дощів місцевими жителями влаштовується фестиваль, головним завданням якого є відновлення мечеті та будівель міста.

Мечеть збудована на високій платформі 75 м., має три мінарети висотою по 11 м., висота мечеті – 100 м. Молитовний зал знаходиться просто неба, має 50 м у довжину, 26 м. – у ширину. Вежі прикрашені яйцями страуса, що місцевими мешканцями вважаються символом чистоти і плодючості. Молитовна стіна повернута у бік Мекки.

З розвитком культури Африки удосконалювалась і архітектура, будівлі ускладнювались і змінювались. Особливу увагу традиційно приділяють ритуальним будівлям (складним за формою і технологією).